

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Кравчук С.Й.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Хмельницького національного університету

Кравчук С.Й. Застосування кримінальної відповідальності до неповнолітніх: проблемні аспекти та шляхи їх вирішення

В статті висвітлюється питання порядку застосування кримінальної відповідальності до неповнолітніх. Автором, на основі аналізу відповідності положень чинного КК України міжнародним стандартам у сфері охорони прав неповнолітніх, визначені шляхи удосконалення чинних правових норм щодо її застосування. Зокрема, визначаються підстави для пом'якшення покарання в залежність від тяжкості вчиненого злочину.

Покарання повинно відповідати вчиненому злочину. А найкращий спосіб співрозмірити покарання зі злочином є той, коли саме покарання виводиться зі злочину, його природи. Застосування штрафу буде досить ефективним, оскільки робить вчинений злочин ніби не вигідним для самого засудженого.

Одним із видів покарання Кримінальний кодекс України передбачає застосування штрафу до неповнолітніх. Проте в ст. 99 КК України не встановлено мінімального розміру штрафу, який може бути застосовано до неповнолітніх. За відсутності спеціальних норм щодо неповнолітніх мають застосовуватися загальні, тобто мінімальний розмір штрафу для неповнолітніх і дорослих однаковий. Доцільно було б в КК України скоротити мінімальний розмір штрафу щодо неповнолітніх. На думку автора, єдиною гарантією сплати штрафу може бути наявність у засудженого самостійного майна, на яке може бути звернене стягнення.

Важливим видом покарання є застосування до неповнолітніх виправних робіт. Проте не встановлено особливих умов його застосування до неповнолітніх. Одним з основних засобів впливу на засудженого до виправних робіт є праця та виховний вплив трудового колективу, який на сьогодні неможливо забезпечити. Адже, немає правового механізму, який би забезпечував виконання трудовим колективом обов'язків по перевихованню засудженого та проведенню з ним виховної роботи.

Ст. 98 КК України серед видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього передбачає такий вид покарання, як арешт.

До недоліків КК України 2001 року можна віднести те, що в переліку покарань арешт вважається більш м'яким видом покарання ніж обмеження волі. Разом з тим, до неповнолітніх, починаючи з 14-річного віку пропонується введення також так званого молодіжного арешту, тобто відбування цього покарання у вихідні або святкові дні.

Проведеним в статті аналізом системи покарань неповнолітніх за вчинені злочини встановлено, що вона не завжди дозволяє обрати покарання у відповідності із вчиненим діянням. Тому автором запропоновано доповнити закріплену законодавцем систему покарань новими видами, як покладення на неповнолітнього, обов'язку усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілої сторони певні роботи, з метою компенсації заподіяної шкоди, позбавлення права займатися певною діяльністю, направлення неповнолітнього до спеціальної виховної установи закритого типу.

Ключові слова: неповнолітні, злочини, кримінальна відповідальність, система покарань, штрафи, виправні роботи, арешт, компенсація заподіяної шкоди.

Kravchuk S. Imposing criminal liability on juveniles: problem issues and ways to address them

The article highlights the issues of how to impose criminal liability on juveniles. Based on the analysis of consistency between the effective Criminal Code of Ukraine and the international standards of juvenile rights protection, the author has outlined the ways of how to improve the existing legal standards of such imposing. More specifically, the grounds for punishment mitigation have been determined depending on the gravity of offence.

The punishment should be consistent with the offence committed. And the best way to match the punishment and the offence is when the punishment derives from the offence itself, from its nature. A fine will be a good enough response, because it makes the committed offence kind of unprofitable for the convicted individual.

One of the punishments that the Criminal Code of Ukraine anticipates for juveniles is a fine. However, Article 99 of the Criminal Code of Ukraine mentions no minimum fine amount allowed for juveniles. As these specific standards are absent, juveniles should be subject to the general standards available, i.e. the minimum fine amount is equal for both juveniles and adults. It would be reasonable to decrease the minimum fine amount for juveniles in the Criminal Code of Ukraine. The author believes that the only guarantee for this fine to be paid can be the standalone property owned by the convicted individual, which could be foreclosed.

An important type of punishment for juveniles is correction works. However, no specific conditions of its imposing on juveniles exist. One of the major ways to influence the individual convicted to correction works is labor and disciplinary impact of the labor collective (employees), which is but unfeasible today. In fact, no legal pattern exists to ensure that the employees will fulfill their obligations to rehabilitate the convicted individuals.

Yet another type of punishment that Article 98 of the Criminal Code of Ukraine anticipates for juveniles is arrest.

That arrest is considered a milder type of punishment in the punishment list than restraint can be deemed a disadvantage of the Criminal Code of Ukraine, 2001. At the same time, it is proposed to impose the so-called “youth arrest” on the juveniles of fourteen and on older ones, i.e. the service of punishment on days-off or holidays.

The analysis of the system of punishments imposed on juveniles for the committed offences, which has been made in this article, shows that this system not always makes it possible to select the punishment consistent with the action committed. That is why the author has proposed to add new types of punishment to the already existing statutory system of punishments, such as obligating a juvenile to recover the caused damage or to execute certain works in favor of the affected party to compensate it for the damage caused; depriving a juvenile of the right to be engaged in certain activities; sending a juvenile to a special custodial rehabilitation center.

Key words: juveniles, offences, criminal liability, system of punishments, fines, correction works, arrest, caused damage compensation.

Постановка проблеми. Здійснення судочинства по відношенню до неповнолітніх з кожним роком набуває все більшої актуальності, оскільки правники обґрунтовують необхідність особливого вирішення справ за участю неповнолітніх. Проте вони не в змозі однозначно визначити доцільність, мету, завдання, структуру системи особливого вирішення проблеми удосконалення норм законодавства щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх. Очевидним є те, що система кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників потребує компромісного вирішення. Адже тут входять між собою в колізію з одного боку інтереси суспільства, які потребують захисту, а з іншого – інтереси охорони молодого покоління.

Стан дослідження. Незважаючи на те, що питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх в юридичній літературі було присвячено достатньо уваги, окремі проблеми так і залишились спірними, інші – недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі. Значний внесок на сьогодні у вирішення проблем удосконалення законодавчої системи щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх зробили в своїх працях такі вчені як В.М. Бурдін, В.І. Мороз, С.В. Бородін, Н.А. Носкова, З.А. Астеміров, та інші науковці.

Стан дослідження. Дослідження цієї проблеми є невичерпним, тому науковою новизною цієї статті є вирішення цієї проблеми на основі аналізу відповідності положень чинного КК України міжнародним стандартам у сфері охорони прав неповнолітніх та визначені шляхи удосконалення чинних правових норм щодо застосування кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Чинний Кримінальний кодекс України, виділяючи окремий розділ про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, передбачає в межах цього розділу особливості застосування кримінальних покарань до неповнолітніх правопорушників. Незважаючи на багаторічні дослідження поняття «покарання», науковцям так і не вдалося сформулювати єдиного загально визнаного визначення терміну «покарання». Законодавець лише вказує, що покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ст. 50) [5].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. в ст. 39 визначав загальні засади призначення покарання, проте не робив жодних доповнень у випадку їх застосування до неповнолітніх. Кримінальний кодекс України 2001 р. в ст. 65 також виділяє загальні засади призначення покарання, але, стосовно неповнолітніх законодавець доповнює їх іншими обставинами, які повинен дослідити суд при призначенні їм покарання. Так, відповідно до ч.1 ст.103 КК України, суд повинен врахувати також умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

Законодавець не випадково акцентує увагу саме на цих обставинах. Адже по справах неповнолітніх вони зустрічаються досить часто. Крім того, їх дослідження може суттєво вплинути на форму та міру відповідальності.

Так, враховуючи соціально-психологічні особливості особи неповнолітнього, конкретні умови його життя та виховання, суд може прийти до висновку про суттєву невідповідність суспільної небезпеки вчиненого діяння особі неповнолітнього, визнати причинами вчиненого злочину брак виховання та злиденні умови життя. У літературі звертається увага на те, що збіг тяжких особистих або сімейних обставин, особливо у неповнолітніх, утруднює реалізацію соціально-позитивних форм життєдіяльності, стимулює формування та прояв негативної поведінки [6, с. 112].

Наводячи перелік покарань, чинний Кримінальний кодекс України включає відмінні положення від попереднього кримінального закону 1960 року, де перелік покарань було подано від найтяжчого до найлегшого. В чинному Кримінальному кодексі України покарання розташовані навпаки. Видається, що законодавець не випадково перевернув його. Цим підкреслюється проведення в кримінальне законодавство принципів гуманізму та економії кримінальної репресії. Вірно в цьому відношенні зазначає В.О. Попелюшко, що особливе значення реалізація цих принципів набуває при призначенні покарання неповнолітнім злочинцям. Адже саме щодо них їх реалізація забезпечує охоронну функцію кримінального права [10, с. 6]. Хоча, слід зазначити, що в літературі немає єдності думок з приводу питання про те, чи у всіх випадках неповноліття злочинця повинно пом'якшувати відповідальність.

Більшість вчених дають позитивну відповідь на це запитання. Визнається, що за інших рівних умов, неповнолітні завжди повинні притягуватись до кримінальної відповідальності у більш м'якій формі чи мірі, ніж дорослі кримінальні правопорушники [6, с. 104].

Проте є і інші точки зору. Так К. Гуляков вважає, що неповноліття правопорушника не повинно визнаватись пом'якшуючою обставиною у випадку вчинення тяжкого кримінального правопорушника [3, с. 153].

Дійсно, позиція тих вчених, які вважають, що неповноліття не у всіх випадках повинно пом'якшувати відповідальність, прямо суперечить закону, адже закон не ставить врахування обставин, що пом'якшують відповідальність (покарання) в залежність від тяжкості вчиненого правопорушення.

В будь-якому випадку, призначення покарання неповнолітнім злочинцям є одним з найважливіших питань у кримінальному праві.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф; громадські роботи; виправні роботи, арешт; позбавлення волі на певний строк.

Як додаткові покарання до неповнолітніх можуть бути застосовані покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Так, проаналізуємо кримінальні покарання, що можуть застосовуватися до неповнолітніх, нові підходи до цих покарань згідно з чинним Кримінальним кодексом України, а також запропонуємо власне бачення окремих проблем та їх вирішення.

В кримінальній літературі справедливо визнається, що у випадку вчинення майнових та корисливих правопорушень винні переслідують, як правило, мету матеріального збагачення, тому судам в цих випадках доцільно призначати саме майнові покарання, зокрема штраф. Покарання повинно відповідати вчиненому правопорушенню. А найкращий спосіб співрозмірити покарання з кримінальним правопорушенням є той, коли саме покарання виводиться зі злочину, його природи. Застосування штрафу буде досить ефективним, оскільки робить вчинений злочин ніби невинним для самого засудженого [4, с. 49].

У ст. 53 КК України встановлено, що штраф - це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених Особливою частиною КК України [5]. Штраф може призначатися як основне, так і додаткове покарання лише у випадках, коли його передбачено у санкції відповідної статті Кримінального кодексу України, за якою кваліфіковано правопорушення. Слід зазначити, що штраф як покарання відрізняється за своєю природою від штрафу, який застосовується як захід адміністративного впливу. Штраф як покарання призначається лише за вироком суду і тільки за вчинення правопорушення. Крім того, відповідно до п. 5 ст. 89 КК України, штраф тягне за собою судимість. Конкретний розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового становища винного [9, с. 287].

Кримінальний кодекс України передбачає особливості застосування штрафу до неповнолітніх. Так, в ст. 99 встановлює, що штраф застосовується лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Максимальний розмір штрафу щодо неповнолітніх, в порівнянні з дорослими, зменшено наполовину. Проте в цій статті не встановлено мінімального розміру штрафу, який може бути застосовано до неповнолітніх. Така позиція законодавця є незрозумілою. Якщо цим хотіли зазначити, що мінімальний розмір штрафу встановлюється на рівні однієї гривні, то саме так і треба

було написати [1, с. 164]. За відсутності спеціальних норм щодо неповнолітніх мають застосовуватися загальні. Таким чином, мінімальний розмір штрафу і для неповнолітніх, і для дорослих - однаковий. Доцільно було б в Кримінальному кодексі України скоротити мінімальний розмір штрафу щодо неповнолітніх. Суд повинен ретельно дослідити чи є у неповнолітнього власні кошти або майно, щоб виконання цього покарання не було перенесено на його батьків. На думку автора, єдиною гарантією сплати штрафу може бути наявність у засудженого самостійного майна, на яке може бути звернене стягнення.

Особливістю цього покарання щодо неповнолітніх могла б бути вказівка в законі про обов'язок неповнолітнього, який сплатив штраф, прозвітуватись перед судом про джерело отриманих грошей. Такою вказівкою буде виключена можливість сплати штрафу за неповнолітнього іншими особами.

Таким чином, враховуючи норми статей 53 та 99 Кримінального кодексу України, особливості штрафу як покарання до неповнолітніх полягають в тому, що штраф має особистісний характер; застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення; максимальний розмір штрафу для неповнолітнього визначається санкцією ст. 99.

Важливими положеннями Кримінального кодексу України є встановлення як відповідальності за вчинені правопорушення громадських робіт, які полягають у виконанні неповнолітнім у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування; громадські роботи можуть призначатися лише неповнолітнім, які досягли 16-річного віку; тривалість виконання неповнолітніми громадських робіт не може перевищувати двох годин на день; ухилення неповнолітніх від відбування громадських робіт утворює самостійний злочин, відповідальність за який передбачено в ч. 2 ст. 389 Кримінального кодексу України. В такому випадку неповнолітньому може бути призначено покарання у виді арешту (з урахуванням положень ст. 101 Кримінального кодексу України).

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. передбачав такий вид покарання як виправні роботи. Проте не було встановлено особливих умов його застосування до неповнолітніх. Окремі особливості впливали з інших законодавчих актів, зокрема законодавства про працю. На сьогодні особливості застосування даного виду покарання передбачені в статті 100 Кримінального кодексу України. Так, ч. 2 цієї статті встановлює, що виправні роботи застосовуються до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років. Одним з основних засобів впливу на засудженого до виправних робіт є праця та виховний вплив трудового колективу, який на сьогодні неможливо забезпечити. Адже, немає правового механізму, який би забезпечував виконання трудовим колективом обов'язків по перевихованню засудженого та проведенню з ним виховної роботи [7, с. 287]. Поряд з цим одним з основних обмежень є також майнове стягнення. В цій частині виправні роботи подібні з таким видом покарання як штраф. З огляду на це можна погодитись з В.М. Хомичем, який вважає, що правообмеження, які входять до цього покарання, можуть бути успішно включені до змісту інших більш ефективних на сьогодні покарань. Правообмеження в частині майнового стягнення цілком входять до такого виду покарання як штраф. Елементи ж трудової ресоціалізації можуть увійти в покарання у вигляді залучення до безоплатних суспільно корисних робіт [14, с. 24].

Таким чином, відповідно до частин 2 та 3 ст. 100 Кримінального кодексу України можна виділити особливості щодо застосування виправних робіт до неповнолітніх осіб. Зокрема: виправні роботи призначаються неповнолітньому, який на момент призначення покарання з дотриманням відповідних вимог законодавства про працю прийнятий на роботу за трудовим договором (контрактом) постійно чи тимчасово на строк, який відповідає принаймні тривалості призначеного покарання; виправні роботи призначаються неповнолітнім на строк від двох місяців до одного року; із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків (ч. 3 ст. 100 Кримінального кодексу України); ухилення неповнолітніх від відбування виправних робіт утворює самостійний злочин, відповідальність за який передбачено ч. 2 ст. 389 цього Кодексу. В такому випадку неповнолітньому може бути призначено покарання у виді арешту з урахуванням положень ст. 101 Кримінального кодексу України.

Ст. 98 Кримінального кодексу України серед видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього передбачає такий вид покарання, як арешт. В ст. 60 Кодексу передбачено, що покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців.

Щодо неповнолітніх в ст. 101 Кримінального кодексу України встановлено, що арешт може бути застосовано тільки до тих неповнолітніх, які на момент постановлення вироку досягли 16-річного віку, і полягає у триманні в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від 15 до 45 днів [8].

Взагалі таке формулювання арешту є не досить вдалим, оскільки не розмежовано, чим же він відрізняється від короткострокового позбавлення волі. Більш вдалим є визначення цього покарання у кримінальних кодексах Республіки Білорусь та Російської Федерації, де передбачено, що арешт полягає у триманні засу-

дженого в умовах суворої ізоляції. Цим підкреслюється особливість режиму цього виду покарання, який відрізняється від режиму відбування позбавлення волі [12; 13].

До недоліків чинного Кримінального кодексу України доцільно віднести те, що в переліку покарань арешт вважається більш м'яким видом покарання ніж обмеження волі (ст.51). Таке положення є нелогічним, оскільки відповідно до ст.61 цього Кодексу обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства, арешт же є видом позбавлення волі. Те, що арешт є більш суворим покаранням, впливає й з правил складання покарань, передбачених в ст.72 Кримінального кодексу України. До неповнолітніх, починаючи з 14-річного віку, окремими вченими пропонується введення також так званого молодіжного арешту, тобто відбування цього покарання у вихідні або святкові дні [2, с. 51]. В ст. 33 Кримінального кодексу Іспанії ця форма арешту застосовується і до дорослих. Крім того, пропонувалося встановити можливість відбування неповнолітніми арешту протягом певного часу доби, що інакше буде сприйматись неповнолітнім, ніж тоді, коли він буде ізольований протягом безперервного часу [11].

Висновки. Проаналізувавши діючу систему покарань, передбачену Кримінальним кодексом України, що може бути застосована до неповнолітніх осіб, ми дійшли висновку, що вона не завжди дозволяє обрати покарання у відповідності із вчиненим діянням. В зв'язку з цим, пропонуємо внести зміни до ст. 98 КК України, та, доповнити закріплену законодавцем систему покарань новими видами, як:

- покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку, з урахуванням його майнового становища або наявності відповідних трудових навичок, обов'язку усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілої сторони певні роботи, з метою компенсації заподіяної шкоди.
- позбавлення права займатися певною діяльністю.
- направлення неповнолітнього до спеціальної виховної установи закритого типу.

Крім того, на сьогодні доцільним є зміна редакції статті 100 КК України, зменшивши вік неповнолітнього до якого можуть застосовуватися громадські роботи з 16 років – до 14; та статті 99 КК України, передбачивши мінімальний розмір застосування штрафу до неповнолітніх у розмірі 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Список використаних джерел:

1. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. К.: Атіка, 2004. 240 с.
2. Вишневська І. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Вісник Національної академії державної прикордонної служби. Юридичні науки. Випуск 1. 2017. С. 56-66.
3. Гуляков К. Злочини проти моральності: визначення родового об'єкту. Юридичний вісник. 2019. №3. С. 151-154.
4. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: монографія. Х.: Право, 2013. 752 с.
5. Кримінальний кодекс України 2001 року (із змінами та доповненнями станом на 16.01.2020р.): Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 08.02.2020 р.).
6. Миньковський Г.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. К. : Атіка, 2007. 152 с.
7. Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання. Підприємництво, господарство, право. 2020. № 7. С. 284-290.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. С.С. Яценка. К.: А.С.К., 2005. 848 с.
9. Олійник О. Проблемні питання сучасної системи покарань: вітчизняний та зарубіжний досвід. Підприємництво, господарство, право. 2018. №2. С. 191-196.
10. Попелюшко В.О. Обставини, що пом'якшують кримінальну відповідальність та покарання як предмет захисту. Адвокат, 2007. №3. С. 3-7.
11. Уголовное законодательство зарубежных стран. Сборник законодательных материалов /под ред. И. Д. Козочкина]. М.: Изд-во ЗЕРЦАЛО, 2006. 352 с.
12. Уголовный кодекс Республики Беларусь 1999 г.: сравнительный анализ и комментарий / под ред. Н. И. Кузнецова. Минск: Тесей, 2006. 672 с.
13. Уголовный кодекс Российской Федерации. / под. ред. А.А. Костонова. М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2006. 160 с.
14. Хомич В.М. Формы реализации уголовной ответственности. Минск.: Белгосуниверситет, 1998. 59 с.